

Aju 'aivot' ja 'ymmärrys' vanhan kirjasuomen valaistuksessa

1

Vanhimmille sanakirjalähteillemme *aivot* on tuntematon. Käsite ilmaistaan niissä sanalla *aju*: Schroderus (1637) 'cerebrum, hierna, das Gehirn', Var. rer. vocabula (1644) 'cerebrum, hierne', Florinus (1708) 'cerebrum, hierna, das Gehirn', Juslenius (1745) 'cerebrum, hjärna'. Muuta merkitystä *aju* sanalla ei näissä lähteissä ole. Jusleniuksella on myös *ajutoin* 'expers cerebri, den ingen hjärna haar', *ajunlaattialuu* 'os cribratum, sihlbenet' ja *ajunraco* 'sutura sagittalis, sijlsöm i hufwudskålen'. Edelleen näyttäisi *ajuruoho*, Jusleniuksen mukaan 'serpillum, ruus-ört', nyk. 'Thymus serpyllum', kuuluvan tähän yhteyteen, miten sen alkuperäinen ajatuspohja selittyneekin. Sen on Tillandz jo 1683 ilmoittanut Turun puolen sanana, ja samalta taholta on varmaan peräisin muu tässä mainittu Jusleniuksen sana-aines. Juslenius tuntee jo myös *ajun* synonyymin *aivu* »toisten» käyttämänä, sitävastoin hänkään ei tunne *o*:llista *aivoa* (vanha käytäntö suosi yksikköä). N. 30—40 vuotta myöhemmin Ganander samasti omassa sanakirjatyössään kolmikon *aju* ~ *aivo* ~ *aivu*, ja hän antoi niille yhteisesti ja erottelematta sekä 'hierna, cerebrum' että 'wett, förstånd, intelligentia, scientia' -merkitykset. Lisäksi Ganander tunsi *aivot aivenat* 'tinningar' sanan synonyymina. Sanaliitto *aivon asumet* 'hierne kamrarne' oli Gananderin mukaan toinen monikollisen *aivot* sanan synonyymi, ja lause *aivot lijkkuwat akalla* sisälsi ajatuksen 'hiernan och tinningarne skakades för karingen, hon skälfde'.

Gananderille on rajankäynti tämän aineiston piirissä tuottanut muutakin päänvaivaa. Jusleniuksen *ajutoin* on edeltäjän mukaisesti 'hiernelös', mutta Gananderin oman käsityksen mukaan myös 'wettlös'. Vastavuoroon ja ikäänkuin perustellaksensa Jusleniuksen tiedonantoa hän lisää synonyymin *aivotoin* merkityksiä erottelematta. Saa vaikutelman, että *aju* aivojen merkityksessä on Gananderille ollut lähinnä kirjatietoa, jota hän on täydentänyt paremmin tuntemallaan, etymologisesti samaksi käsittämällään *aivo* sanalla, samalla kun hän lisäsi pesään itse tuntemansa *aju* sanan merkitysainekset 'järki, ymmärrys'. Hänellä oli omasta takaa myös verbi *ajuta* 'begripa, fatta, förstå, täncka efter, percipio, intelligo'.

Vastoin Gananderia Renvall piti *aivo* ~ *aivu* muotoparin selvästi erillään *ajun* pesyestä siitä huolimatta, että hän jälkimmäisessäkin lähti merkityksestä 'cerebrum, Hirn, Gehirn', josta oli kuvallisesti tultu merkitykseen 'mens, intellectus'. Jusleniuksen ja Gananderin tapaan Renvallkin sijoitti sanat *ajatella* ja *ajatus ajun* yhteyteen.

Uudempi kielitieteellinen kirjallisuus on jättänyt Renvallin varovaisuuden huomiotta ja palannut Jusleniuksen ja Gananderin kannalle, olkoonkin että *ajatella* on sen tulkinnoissa saanut uuden sijoituksen. Voimme sanoa, että on jo ollut täysin vakiintumassa käsitys, että *aju* (murteiden ja kirjakielen sana) on äännelaillisen kehityksen tietä palautettavissa asuun *aivu(t)*. Sen eri merkitysaineekset on siten ollut pakko ymmärtää Renvallin tavoin: 'aivot' > 'ymmärrys'. Tämän selityksen tapaamme Ojansuulta (LMÄH II 179—180), Niilo Ikolalta (ASMÄH I 276), Lindéniltä (KHMÄH I 183) ja viimeksi Toivoselta Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta s.v. *aivo*. Myös vastaa-
van viron sanan on Kettunen ViÄH 79, EÄH 140 palauttanut aikaisempaan *aivo*. Yksimielisyys on ollut täydellinen. Vasta 1958 arvostellessaan Toivosen etym. sanakirjaa (Ural-Altische Jahrbücher XXX 251) Kettunen on maininnut poikkeavan vaihtoehdon. Kun Toivonen on esittänyt myös vatjan *aju* : *ajud* 'aivot, ymmärrys' samassa yhteydessä, Kettunen huomauttaa ensiksikin, että yhdistys tulee kysymykseen vain jos edellyttää vatjan sanan virosta lainatuksi. Mutta hän lisää: »Es kann jedoch auch eine Ableitung des Verbums *ajaa* in Frage kommen (vgl. *ajatella*)». Epäselväksi jää, tarkoittaako tämä vain vatjan sanaa, vai haluaako Kettunen ottaa mukaan myös viron ja suomen. Vanhan kirjasuomen sana-artikkeleja luonnostellessani olen eräiltä osin suomen suhteen johtunut samanlaisiin ajatuksiin. Silti on mielestäni vanhalla, Ojansuun perustelemalla selityksellä silläkin oikeutuksensa määrärajaan asti.

Ojansuu on osoittanut *v:n* kadon suomen lounaismurteissa erilaisissa tapauksissa ja erilaisin ehdoin äännelailliseksi. Oman pienen ryhmänsä muodostavat *koivu* > *koiju* ~ *koju* ja *aivu* > *aju* (mahdollisesti myös *raju* < *raivu*, vrt. *raivo*, ks. LMÄH II 179—180). Muodot *koiju* ja *koju* eivät ole yleislounaismurteisia. *v:ttömiä* muotoja Ojansuu oli tavannut vain Taivassalon murreryhmästä (Vehmaa, Lokal., Taivass., Kustavi) ja sen itäpuolelta Maskusta ja Rymättylästä, harvinaisempina vielä Raisiosta ja Hirvensalosta asti. Sanakirjasäätiön lipustoihin *koiju* on saatu Karjalan kappelista, *koju* Taivassalon, Merimaskun ja Rymättylän murteista. Häviämässä olevat esiintymät edustavat siis aluetta, joka on viimeksi sijainnut pääasiallisesti Aurajoen pohjoispuolisissa murteiston osissa. Diftongillinen *ajju* 'aivot', jota Ojansuu ei ole merkinnyt, on saatu kokoelmiin Turun itäpuolelta Halikosta, Perttelistä ja Perniöstä, kun taas sen rinnakkaismuoto *aju(t)* on eri suuntiin laajalle ulottuva. Sen levinnän ääripitäjiä ovat Karjalohja, Vihti, Loppi (vanh.), Tammela (harv.), Somero, Ypäjä, Metsäm.,

Punkal., Huittinen, Nakkila, Hinnerj., Pyhämaa ja erillisenä ulkonemana Kiikoinen, Noorm. Toistaiseksi siitä ei ole ilmoituksia Rauman ja Porin ympäristöistä, joista tunnetaan *aivu*(t).

Nimenomaan *koiju* ~ *koju* muotoihin vedoten täytyy Ojansuun käsitystä myös lounaism. *aju* 'aivot' asun synnystä pitää oikeana. Päteekö sama selitys edelleen myös viron *aju* (*ai, aid*) sanan suhteen, se jääköön viron erikoistuntijain ratkaistavaksi.

Oireellisena rinnakkaisilmionä, jolla seuraavan käsittelyn yhteydessä ei ole enemmälti merkitystä, mainittakoon Tornion murteiston *koiju*, Kemin *koju* < *koivu* (Cannelin TKM 38, Airila ToM 182, 218).

2

Ennen kuin laajennan katsaustani muihin murteisiin, kiinnittäisin huomiota vanhan kirjakielen *aivu* ~ *aivo* ja *aju* -tapauksiin. Ojansuun lausuma, että *aju* on vastaavaa *v*:llistä muotoa tavallisempi koko vanhassa kirjakielessä Agricolasta alkaen (mt. 180), kaippaa myös tarkistusta.

Ensiksi todettakoon, että *o*:llinen *aivo* esiintyy Agricolalla muutamia kertoja, mutta näyttää muuten puuttuvan 1500—1600-lukujen lähteistä: Agricola I 383 [Kristus ristinpuussa] kynelisille silmille, pörtyynelle *aijwolla*, palawalla rackaudella | Agr. II 119 Sine willitet pääs ia *Aiuos* | Agr. II 421 [tomppeli] *ioca* omasta *aiuostansa* caiki tacto toimitta.

v:llinen variantti (*aivu* ja *aju*) on Agricolalla harvinaisehko. Seuraavat tapaukset on tähän mennessä pantu merkille: Agr. II 669 omast *aiwustans* he caiki paramin toim[i]ttauat heiden heijun lulons ielkin | Agr. III 449 se [Davidin] Kiui henen [Goljatin] *Aiwuns* keui | Agr. III 718 Toimi [= järki] on *Aiuus*. — Kaikki nämä voidaan Agricolan ortografiaa seuraten lukea *v*:llisiksi, eikä mikään syy vaadi ainoatakaan lukemaan *aju*-vartaloiseksi. Tämä havainto siis poikkeaa Ojansuun esittämästä käsityksestä.

Silmäys muun vanhan kirjasuomen aineistoon taas osoittaa, että *aivu* — harvinaisehko — ja *aju* ovat ortografian nojalla selvästi erotettavissa toisistaan. Mutta lisäksi niiden merkityksissäänkin on havaittavissa oireellista jakautumista. Seuraavat tapaukset tunnen:

a) *aivu* 'aivot'

Sorolainen P I 1048 saarna wirca — — inhimisten pään ja *aiwun* pehmittä | P II 418 [ylenmääräinen murhe] Inhimisen Pään ja *Aiwun* särke, ettei hän tiedä mitä hän teke.

Ikalensis RS 1671 D2a Jos nyt hautaan mennesäns hänen kielens wielä wois puhua, ja *aiwuns* jotakin ajatella, — —

b) *aju* 'aivot'

Finno Virsik. esip. caickia — — Suomalaisi — — rucoilen minä sangen nöyräst, että hä — — tämän minun waiuan, waluomisen ia a i u n särkemisen Jumalan cunnian tädhen — — hyuäxi ottaisit ia parhain päin kääändäisit.

Hemminki Virsik. (Vanha Vk 50: 1) Weisaan — — Yhden juur ihanan wirren, Cuin on minun a j u n ajatuxen.

M. Wanonius (1737, Kirj.tutkijain VK 15 45) Kiruhd' sis pännän culkeman Miehest' Jalost jutteleman Ehk' a j u n melkein tyhjä on Sydämmen cuiteng täynnä on.

Lizelius TS 14 oxennus pakotta weren a j u u n.

c) *aju* 'ajatus, ymmärrys, järki' jne. Raja tämän ja edellisen ryhmän välillä joskus epäselvä, sillä kyseessä saattaa myös olla 'aivot' metaforana, vrt. *pää* 'järki, ymmärrys, äly'.

Hemminki PC 74 Quin näit [maailmallisia] racasta tahto, On hullun hujan a j u.¹

Laurentius Petri Selityxet (1644) Klb Augustinus käyskendeli ajatuxis P. Colminaisuudest, pyytyn sitä oman a j u n s cans käsittä | ibid. [Augustinus sanoi nuorukaiselle, joka ammensi merestä vettä rannalle kaivamaansa kuoppaan:] Poicani, cuingas luulet tämän työn taldeen saawas; wastaisi se: Ja racas Isä, sinä suuremmal ahkerudel sywä Jumaluden ymmärryst² sinun a j u s sisäl mahtuman käsittelet, jonga cans et cuitengan toimeen tule.

Salin —Gröndaal (1753) 32 minä olen — — omasta a j u s t a n i ylös-ajatellut cunniata sortawita soimauxia.³

Henrik Achrenius Agr.-Jut. 330 [väittelijä] kirjoitti Cajusta — — Päällä kelpo puhtahalla Aiwan a j u l l a hywällä.

¹ Koko säe vaikuttaa hämärältä. Alkuteksti »Ista cur amplecteris, O tu mens insana» panee rinnastamaan sanat *aju* ja *mens*, kun taas lat. *insana* saa vastineen sanasta *hullu*. Mutta mitä on Hemmingin *hujan*? Ganander pitää *huja* sanaa *äly* sanan synonyymina, sellaisena se on periytynyt Lönnrotiin saakka ja tältä pohjalta Toivonen on etsinyt sille etymologiaa germaaniselta taholta (Vir. 1919 103 ja SKES). Nykymurteista tätä sanaa ei kuitenkaan ole merkitty muistiin. Keskipohjalainen *hujaton* 'älytön, ymmärtämätön' (varsinkin lapsi) tuntuisi viittaavan siihen, että Gananderin tieto olisi samoista murteista. Lisävaikeutena on Hemmingin säkeen lauseopillinen epäselvyys: ovatko *hullun* ja *hujan* genetiivejä vai essiivejä vai onko jompikumpi essiivi, toinen genetiivi?

² Käyttämäni kirjan kappaleeseen on luult. 1700-luvun käsiala kirjoittanut tämän sanan selitykseksi *olemusta*. Kysymys on Jumalan kolminaisuuden käsitteen tulkinnasta.

³ Samuel Salin, joka toimi Tukholmassa suomen kielen kääntäjänä 1750—1762, suomensi ja julkaisi 1747 ensi kerran P. Gröndaalin kirjoittaman »Yxi Jumalan Armon cautta Catuwainen Rippi-Lapsi», Pippingin luettelossa n:o 712. Hallussani olevaa ja käyttämäni 1753-vuoden painosta Pipping ei mainitse. Salin 1. Salinus oli Pöytyän kirkkoherran Mattias Salinuksen poika.

N. Wessman⁴ (1770) Mä laulun tähän lopetan — — Ei taida a j u n enämbä [sanoja] Isäni kuolost enännä.

Ganander Agr.-Jut. 359 Suomen wäki ajattele — — tarkasti — — eikä heidän a j u n s a ole muita halwempi.

J. Frosterus vanh. (1787, vrt. TVS 1820: 13) Kuka saattapi sanoa, A j u l l a n s a arwahell/ Mitä Engelein esisä, Mitä taiwaassa tapahtui — — ?

3

Edellisessä olevien rinnalle asettuu mielenkiintoiseksi täydennykseksi yksilöllinen, mutta hyvin selvä

aiju 'aivot':

Laurentius Petri Selit. (1644) G3a [puhumme tässä] cohtulisest unesta, ioca: *Confortat cerebrum, confortat caetera membra*, sekä A i j u n i a myös muut Jäsenet wahwista — — [kun sitä vastoin unettomuudesta] caicki Jäsenet: A i j u, näkö, luut, suonet, etc. ia coco Ruumis tule woimattomaxi ia herwotto-maxi | Sama De decem virginib. (1649) Dla Moni myös tule äkist niijn — — taudild woitetuxi että suuri osa a i j u s t niijn heicoxi tulewat, etei enä taida ymmärtä mitä oikian parannoxen tarwitan | *ibid.* ei a i j u enä taida ajatella autuuttans | Sama De vitanda Fornicatione (1656) Blb [irstailija] joca jäsenens ennen aicoia heicomax tunde, silmäns, a i j u n s, pernans, maxans.

Viidestä esimerkistä vain neljännen merkitys saattaa olla tulkinnanvarainen. Muuten Laurentius Petrin *aiju*-tapaukset poikkeavat selvästi saman saarnamiehen *aju* 'ajatus, järki, ymmärrys' -tapauksista. Jos joku epäilisi, että lukutapa *aiju* on tarpeeton, että Laur. Petri on j:llisen kirjoitustapansa ohella käyttänyt myös ij:tä j:n merkitsemiseen, on huomautettava, että häneltä ei ole toistaiseksi todettu ainoatakaan muuta näin käsitettävää esimerkkiä. Laurentius Petri käyttää tavunalkuisen j:n merkkinä vain j:tä ja i:tä: ajatella, ajattelewat, ajastaica, ajaliset, noja, Luojan, ojendawat, Linduja, lucuja ~ lucuia, wanhoia, tecoians, laihoia, waiambi, Luoialle jne. Hänen ij:n käytöstään huomattakoon paitsi pitkän i:n ilmaisutehtävä: niijn, sydämijn jne. sellaiset kuin Poijst 'pojista' ja tyhijlle 'tyhjille', jossa on kysymys joko ji:stä tai pitkästä i:stä, edelleen tyyppi wijalisexi 'vialliseksi' ja vihdoin o i j e n d a w a t, joka samalla sivulla (Selityxet H2a) olevan o j e n d a w a t muodon rinnalla voisi puhua j:llisen lukutavan puolesta, mutta joka sekini mielestäni

⁴ Korpraali Nicolaus Wessman, synt. luultavasti Merimaskussa pitäjänräättäli Erik Wessmanin poikana. Isän kuoleman johdosta 1770 kirjoitettu ja samana vuonna painettu runo on uudestaan julkaistuna Toini Melanderin kirjassa »Suomalaista Tilapäärunoutta Ruotsin vallan ajalta II» ss. 39—40.

viittaa siihen, että etymologisesti kysymyksen tuleva äänneasu *oijentavat* on ollut kirjoittajalle tuttu.

Päädyn käsitykseen, että Laurentius Petri kirjoittaessaan *Aiju*, *Aijun*, *aijuns*, *aijust* jne. yhtäpitävästi tuotantonsa eri osissa on ollut samalla kannalla kuin Halikon, Perttelin ja Perniön murteet 300 vuotta myöhemmin. Lounaismurteinen *aivu* > *aiju* kuvastuu tapahtuneena tosiasiana tämän 1600-luvun turkulaisen kielestä. Epäilemättä Finnon, Hemmingin ja Lizeliuksen (muidenkin?) *aju* merkityksensä 'aivot' selittyy saman äännekehtymisen pohjalta. Kun ottaa huomioon merkityksenmuutoksissa havaittavan yleisen suuntauksen, voi lisäksi ajatella, että myös lounaissuomalaisen Hemmingin, Laur. Petrin, Salinin ja Wessmanin *aju*, joka merkitsee 'ajatus, järki, ymmärrys', kuuluu foneemina saman äännekehityksen yhteyteen. Laurentius Petrin selvältä näyttävä eron teko *aju* 'aivot' *aju* 'järki, ymmärrys' olisi siinä tapauksessa harkintaan perustuva. Voiko sellaista edellyttää? Ja miten olisi suhtauduttava pohjalaisten Henrik Achreniuksen, Kristfrid Gananderin ja Juhana Frosteruksen *aju*-tapauksiin?

4

Jo Laur. Petrin tapaukset herättävät erinäisiä epäilyksiä, mutta varsinkin lounaismurteiden ulkopuolelta saatava aines panee ajattelemaan, että pelkästään lounaismurteisen äännekehityksen varassa ei kaikkia kieleemme *aju*-tapauksia käy selittäminen. Murreaineskokoelmamme, joita täytyy toistaiseksi pitää aukollisina, antavat tietää, että

aju 'järki, ymmärrys, huomiokyky jne.' tunnetaan laajalti eri puolilla maata, ainakin

a) Porin, Rauman ja Tampereen välialueella (Euraj., Porin ympäristö, Ahlainen, Suoniemi),

b) Kaakkois-Suomessa Myrskylästä ja Valkealasta Kannakselle sekä

c) savolaismurteissa Muuramen—Juvan—Kerimäen linjalta pohjoiseen (Kuopion ja Iisalmen ympäristöistä ei ainakaan toistaiseksi ole tietoja, mutta jälleen pohjoisesta Haapavedeltä, Puolangalta ja Suomussalmelta asti). Tällä *aju*-tapauksella on muutama johdannaiskuvainkin (olkoon, että aineistoon on väärän keruumenetelmän vuoksi tullut myös epäluotettavaa ainesta): *ajuta* 'älytä, ymmärtää' (Ilom., Heinäv., Sumiainen, Kannus, Nivala), *ajuton* (Ilom., Heinäv., Juva, Ristiina, Säräisn.), *täysaju'nen* 'täysijärkinen' (Kiihtelysv.), *ajunjuoksu* (Saarij., Kongink.).

Erikoisuutena on lisättävä, että tämän puhtaasti abstraktisuonteisen *ajun* alueen kaakkoisosasta Kangasniemen ja Viipurin välisistä murteista (Kan-

gasn., Hirvens., Mikkeli, Juva, Ristiina, Savitaip., Lemi, Luumäki) tunnetaan konkreettinen *pääajut*, vast. *peä-*, *piä-* 'aivot', joskus elliptisesti myös *ajut* samassa merkityksessä. Parissa tapauksessa (Ruokol., Vahviala) on ilmoitettu vain jälkimmäinen. Näkisin tässä virolaisen lainan, vir. Kett. *pääaju* 'aivot'. Wiedemannilla *pea-aju* paitsi 'Gehirn' myös 'Verstand'.

5

Järkeä, ymmärrystä jne. merkitsevän *aju* sanan kieltämättä hieman hajanaisen levinneisyyskuvan piirissä risteilevät jonkin verran selväpiirteisempinä (*pääajun* lisäksi):

a) *aivot* 'aivot'. Se tunnetaan verrattain ehyessä kolmikolkkaisessa kuviossa, jonka kanta sivuaa lounaisen *aju* 'aivot' -alueen rajaa (Pyhäm., Lappi, Nakkila, Lavia, Mouhij., Vesil., Janakkala, Hausj., Pornainen), kaukainen kärki on Sotkamossa ja Kuhmossa asti, luoteissivua osoittavat pisteet Pomarkku Parkano, Lehtim., Kivij., Kiuruv., rikkinäisempää itäistä mm. Pornainen, Jämsä (ulompana Kymi, Valkeala), Kuopio, Rautavaara. Tietoja on runsaasti varsinkin Porin, Ikaalisten, Tampereen ja Hämeenlinnan yhteisalueelta ja Kuopion puolesta.

b) *aju* 'ajo' (esim. *hevosaju*, *tukinaju*, jopa parran *aju* yms.), merkitty Kangasniemen—Juvan—Rantasalmen vyöhykkeeltä pohjoiseen, niin että länsisivustalla ovat Konginkangas ja Utajärvi, pohjoiskärkenä Puolanka, itäisinä tiedonsaantipaikkoina mm. Heinävesi, Juuka, Valtimo, Sotkamo ja Ristijärvi. Lisäksi ovat tiedot Kivennavalta ja Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten murteesta. Alueen voi uumoilla olleen laajempi. Esim. *meriaju* 'merenajo, so. meren rannalle ajama hylje t. hylkeenrasva (jota käytetään lääkkeenä)' on Nirvin mukaan (Sanankieltoja ss. 180—182) ollut tuttu Viipurin ympäristössä ja muualla Kaakkois-Suomessa, missä kuitenkin *u* voi eri äänne muutosten nojalla paikallisesti palautua *o*:hon, edelleen Rovaniemellä, missä niinkään partitiivin *-oa* > *-ua* on voinut tarjota aiheen *u*:llisen vartalon syntymiselle.

Vanha kirjallinen esimerkki (ainoa?) on esitettävissä. Muuan Simon Paavalinpoika, jonka Toini Melander (Suomalaista Tilapäärinoutta Ruotsin vallan ajalta I 37) samastaa Upsalassa opiskelleen oululaissyntyisen Simon Paavalinpoika Forsströmin kanssa, on v. 1704 julkaisemassaan hautajaisrunossa kirjoittanut (Melander mt. s. 82):

Täällä tuoxut, tuiscu tuulet, puscet pohjasen pimeät / Puhaldawat, pauhawaiiset allot angarall' a j u l l a / Laidat laiwasi leweän kiwen kylkehen cowahan, / Caaret käyrät calliota wasten, rutzowat rusuxi.

Kun näin on ilmennyt, ettei lounaismurteiden *aju* t. *aiju* 'aivot' riitä laajalti suomen kielessä tavattavan *aju* 'järki, ymmärrys' sanan alkulähteeksi, vaan että kysymyksessä täytyy olla kaksi eri sanaa, nim. *aivot*, josta esiintymisalueen lounaispäässä on murteellisen äänteenmuutoksen tietä kehittynyt *aju* t. *aiju*, ja siitä riippumaton *aju*, ei tunnu ylivoimaiselta vastata kysymykseen tämän ja viimeksi esille tulleen *aju* 'ajo, ajaminen' merkityssuhteesta. Molemmat ovat nähdäkseni saman *ajaa* verbin johdannaisia, täsmällisemmin sanoen sama, mutta kahteen eri tehtävään (resp. merkitysryhmään) jakautunut johdos. Itäsuomalainen *aju* 'ajo' on jatkuvasti pysynyt tuntumassa kantaverbin eri käyttötapoihin ja merkityksiin, kun taas *aju* 'järki jne.' on jo varhain ajautunut siitä niin loitos, ettei kielitunne ole asiasta enää selvillä. Silti on mahdollista käsittää, miltä ajatuspohjalta lohkeaminen *ajaa*-pesyeen yhteydessä tässä tapauksessa on tapahtunut.

Yleisen ja epäilemättä oikean käsityksen mukaan suomen *ajatella* on *ajaa* verbin välillinen johdos ja *ajatus* saman väliportaana, *ajattaa* verbin, nomini-johdannainen. Hakulinen sanoo SKRK II 81: »toistaiseksi on selvittämättä, miten on ymmärrettävissä niiden puhtaasti abstraktisten nykymerkitysten kehittyminen *ajaa* -verbistä, joka on alkuaan tarkoittanut 'karkoittamista, pois työntämistä' yms.» Toivosen mukaan SKES I 12 »*ajattelemisen* alkujaan nähtävästi mietinnän kohteen kuvaannollista takaa-ajamista, tavoittelemista, vrt. *ajan takaa* 'koetan palauttaa t. saada mieleeni'». Arvailua pidemmälle tässä tuskin päästäänkään: jokin »ajattaa» jotakin, so. panee ajamaan, aiheuttaa jonkin »ajamisen» eli »ajon». »Ajattaminen» on »ajatusta». Huom. karjalaistaholla (Ilomantsi) myöhäinen täysin konkreettinen *ajatus* 'tukinuitto' [eli 'ajo']. Abstraktisen ajattelun sanallisessa ilmaisemisessa on »ajamaan» panijaksi, »ajattajaksi, ajattelijaksi» voitu käsittää (ihmisen edustajana) fyysillinen orgaani 'aivot' (»aivoni ajattelevi»), mutta asetelma voidaan tulkita niinkin, että aivot (t. ihminen) on kohde, jota jokin (mielle) ajattaa, panee ajamaan. Edelleen saattaa olla kysymys refleksiivisestä ilmauksesta verbissä *ajatella*: 'ajattaa itseänsä', vrt. *lämmittelä, viivytellä, opetella*, 'panna itsensä ajamaan jotakin'. Mutta miten lieneekin, yhtä luonnollisesti kuin tässä mielikuva-aiheessa »ajattaminen» tai sen tulos on ilmaistavissa sanalla *ajatus*, yhtä loogillisesti »ajaminen» — muulloinkin kuin konkreettisen ajettavan ollessa kysymyksessä — on ollut ilmaistavissa deverbaalisubstantiivilla *ajo* ~ *aju*.

aju sanan erikoistuminen ja täsmentyminen määräyhteyksissä merkitykseen 'ajatus, järki, ymmärrys' on tapahtunut aikana, jolloin kantaverbillä on ollut samantapaista abstraktista käyttöä kuin sen johdannaisella *ajattaa* ja

tämän johdoksella *ajatella* myöhemminkin. Onko *aju* merkityksessä 'järki, ymmärrys' samanikäinen kuin abstr. *ajatella*, *ajatus*, se jääköön ratkaisematta. Se, että virossa *aju* merkitsee paitsi 'aivot' myös 'ymmärrys', voisi viitata suomal.-virolaiseen yhteisperuun. Virossakin olisi ts. ollut erikseen *aivo*, josta äänteenmuutosten tietä *aju*, ja vanhempi *ajo* t. *aju* 'ymmärrys'. Yhtä mahdollisena pitäisin kuitenkin virossa merkityksenkehitystä 'aivot' > 'ymmärrys' (vrt. *pää* 'järki, äly', *silmä* 'näkö', *korva* 'kuulo' jne.). Tämä heijastuisi lainasuhteen perusteella vatjassakin, kuten Kettunen on esittänyt.

MARTTI RAPOLA

Le mot *aju* 'cerveau' et 'intelligence' à la lumière de l'ancien finnois littéraire

En finnois, le mot *aju* a les sens 'cerveau' et 'raison, intelligence'. On a eu l'habitude de le faire dériver du mot *aivo(t)*, dial. aussi *aivu(t)*, 'cerveau'; en dernier lieu, cette opinion a été avancée par Y. H. Toivonen dans le dictionnaire étymologique de la langue finnoise (1955). L'évolution phonétique *aivu* > *aju* a été possible, surtout dans les dialectes du sud-ouest de la Finlande, v. Heikki Ojansuu SLMÄH II 179—180, où l'on a *aju* ~ *aiju* 'cerveau'. Il est toutefois difficile d'appliquer cette explication aux autres dialectes de la Finlande, dans lesquels le mot *aivo(t)* ~ *aivu(t)* s'est maintenu sans subir de modifications, tandis que *aju* y est assez généralement connu dans les sens 'pensée, raison, intelligence'. Il n'y a pas longtemps (en 1958), Lauri Kettunen (Ural-Altische Jahrbücher XXX 251) a relevé la possibilité que le mot *aju* pourrait au contraire appartenir au groupe de mots se

rattachant au verbe *ajaa* 'pousser, chasser, poursuivre etc.' dont fait aussi partie le verbe *ajatella* 'penser'. Dans l'article, on approuve cette hypothèse, tout en la précisant et en l'étayant par des matériaux recueillis dans l'ancienne littérature et les dialectes, et disposés en différents groupes sémantiques. Il demeure de l'ancienne explication le fait que, dans les dialectes du sud-ouest de la Finlande, *aju* < *aivu*, et on peut tenir la même explication pour possible aussi pour ce qui est de l'estonien, où *aju* signifie entre autres 'cerveau'. Le mot *pääajut* 'cerveau', attesté dans les dialectes finnois dans la région située entre Viipuri et Mikkeli, forme une addition intéressante aux mots d'emprunt venus de l'Estonie à travers le Golfe de Finlande, en particulier jusqu'à la région côtière entre Hamina et Viipuri, et adoptés aussi plus au nord (en estonien, *pääaju* 'cerveau').

MARTTI RAPOLA